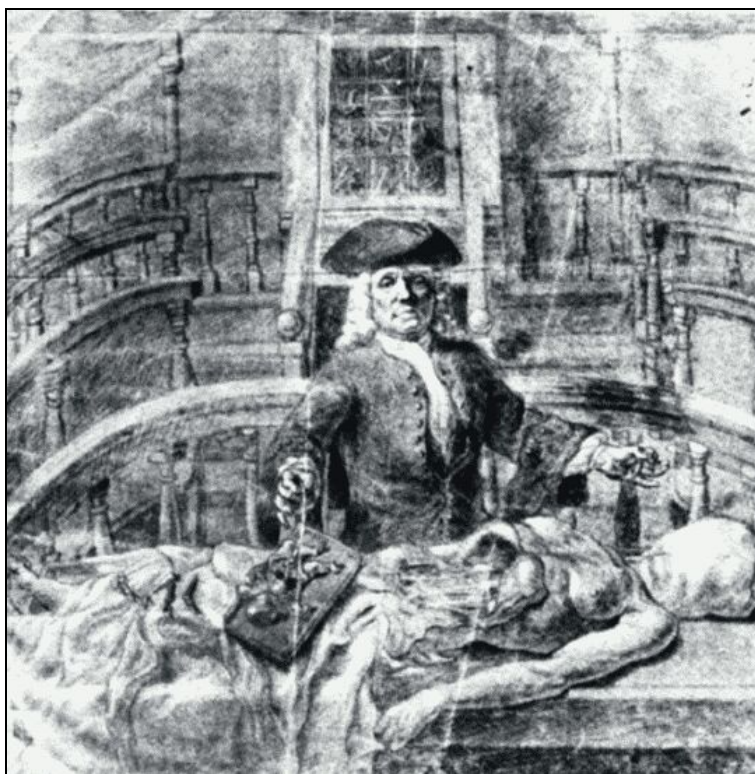

Dordrecht Ondergronds Briefrapport 7 (Be)graven in de tuin van het Theatrum Anatomicum te Dordrecht

Een archeologische begeleiding van graafwerkzaamheden in
het Hofkwartier, de Berckepoort.

M.C. Dorst

Anatomische les door Dr. Vink in het Theatrum Anatomicum te Rotterdam in de 18^e eeuw.

2008
Gemeente Dordrecht
Bureau Monumentenzorg en Archeologie

Colofon	
ISSN	n.v.t.
ISBN	n.v.t.
Tekst	M.C. Dorst
Redactie	D.B.S. Paalman
Afbeeldingen	Bureau Monumentenzorg en Archeologie (tenzij anders vermeld)
Vormgeving	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Drukwerk	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Uitgave	Gemeente Dordrecht, februari 2009
<p>Gemeente Dordrecht Sector Stadsontwikkeling / Afdeling Inrichting Stadsdelen Bureau Monumentenzorg en Archeologie</p> <p>Postbus 8 3300 AA Dordrecht T (078) 639 64 02 monarch@dordrecht.nl www.dordrecht.nl/archeologie</p>	
© Gemeente Dordrecht, 2008	
<p>Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.</p>	

Inhoud

1. Inleiding	4
1.1 Algemeen	4
1.2 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens onderzoeksgebied en vooronderzoek	6
2.1 Plangebied, onderzoeksgebied en huidig grondgebruik	6
2.2 Geplande werkzaamheden	6
2.3 Resultaten van vooronderzoek	7
2.4 Archeologische verwachting en advies	8
3. Doel en vraagstellingen	9
4. Veldwerk	10
4.1 Methoden	10
4.2 Onderzoeksresultaten	10
4.2.1 Lithostratigrafie	10
4.2.2 Archeologie	11
5. Conclusies en aanbevelingen	15
Literatuur	17
Afkortingen	18

1. Inleiding

1.1 Algemeen

In het plangebied zijn door medewerkers van het Ingenieursbureau Drechtsteden drie proefputjes gegraven. Dit is gedaan in het kader van een mogelijk uit te voeren maaiveldverlaging op de locatie. Door middel van de proefputjes moest duidelijk worden of hierbij bouwhistorische elementen van het 16^e- en 17^e eeuwse pand De Berckepoort zouden worden verstoord. De graafwerkzaamheden zijn door medewerkers van het Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de gemeente Dordrecht archeologisch begeleid.

Voor de uitvoering van het veldwerk is geen programma van eisen opgesteld. Het doel van het veldwerk was het documenteren en waarderen van aanwezige archeologische waarden en het formuleren van een aanbeveling ten aanzien van mogelijk te verstoren archeologische waarden indien het maaiveld verlaagd zou worden

Dit document betreft de rapportage van de resultaten van de archeologische begeleiding. Na de uitvoering van het veldwerk is alsnog een kort bureauonderzoek uitgevoerd. Tijdens het veldwerk zijn aanwezige archeologische waarden gedocumenteerd.

De gegevens van het plangebied, de aanleiding voor het onderzoek en de resultaten van het bureauonderzoek zijn weergegeven in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 zijn de doelstelling en vraagstellingen weergegeven en in hoofdstuk 4 worden de onderzoeksmethoden en de resultaten van het veldwerk beschreven. Ten slotte zijn in hoofdstuk 5 de conclusies van het onderzoek verwoord en is een aanbeveling opgenomen.

1.2 Administratieve gegevens

Aard Onderzoek	IVO-P
Projectcode	0801
ARCHIS	
Onderzoeksmeldingsnr.	28857
Vondstmeldingsnummer	407446
Periode	Nieuwe Tijd
Datum onderzoek	januari 2008
Datum rapport	februari 2009
Plangebied	Hofkwartier-Berckepoort
Provincie	Zuid Holland
Gemeente	Dordrecht
Plaats	Dordrecht
Toponiem	Hofkwartier-Berckepoort
Kaartblad	38C
RD-coördinaten	
NW-punt	105.499 / 425.424
NO-punt	105.501 / 425.425
ZO-punt	105.513 / 425.408
ZW-punt	105.511 / 425.407
Kadastrale gegevens	
Gemeente code	DDT00
Sectie	H
Perceelnummer(s)	4357
Opdrachtgever	Gemeente Dordrecht, Projectmanagement
Uitvoerder	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Projectleider	Dhr. T.H.L. Hos
Projectmedewerkers	Dhr. T.H.L. Hos, dhr. P. Sannen, dhr. J.A. Nipius
Datum rapport	Februari 2009
Autorisatie rapport	Mw. J. Hoevenberg (senior-archeoloog)
Autorisatie	
Bevoegde overheid	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek	Mw. L.K. de Koekkoek
Archivering projectgegevens en vondstmateriaal	
Digitaal	Archief Bureau Monumentenzorg en Archeologie / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl)
Analoog	Stadsdepot Gemeente Dordrecht
Code	0801

2. Gegevens onderzoeksgebied en vooronderzoek

2.1 Plangebied, onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied 'Berckepoort' is gelegen in de middeleeuwse stadskern van Dordrecht en betreft het onbebouwde terrein tussen de bebouwing aan de Nieuwstraat 12-24, het middeleeuwse huis De Berckepoort, en de 15^e-eeuwse Augustijnenkerk (Afb. 1 en 4). Het terrein is momenteel in gebruik als schoolplein van de Statenschool aan de Hofstraat 5. Het onderzoeksgebied betreft een smalle strook aan de noordoostgevel van de Berckepoort. Hier zijn drie kleine proefputjes gegraven (Afb. 2, 3, 4). De centrumcoördinaten zijn X: 105.505, Y: 425.417 (kaartblad 38C).

2.2 Geplande werkzaamheden

De gemeente was voornemens het maaiveld van het schoolplein te verlagen en wilde op voorhand weten of dit mogelijk was zonder archeologische waarden of onderdelen van de Berckepoort te verstoren. Vermoed werd dat het terrein van de Berckepoort in recente tijden was opgehoogd, waardoor het oorspronkelijke middeleeuwse en postmiddeleeuwse looppniveau mogelijk begraven zou zijn. Bij verlaging van het huidige maaiveld zouden mogelijk bouwkundige elementen van de Berckepoort kunnen worden verstoord, zoals delen van een trap, dorpels van de 16^e-eeuwse poortjes/kelderingangen en de bijbehorende bestrating. Het hoofddoel was het vaststellen op welke diepte het middeleeuwse dan wel postmiddeleeuwse maaiveldniveau aanwezig was. Dit is gedaan door enkele proefputjes te graven ter hoogte van originele elementen in de gevel van de Berckepoort, zoals een trap en een kelderingang.

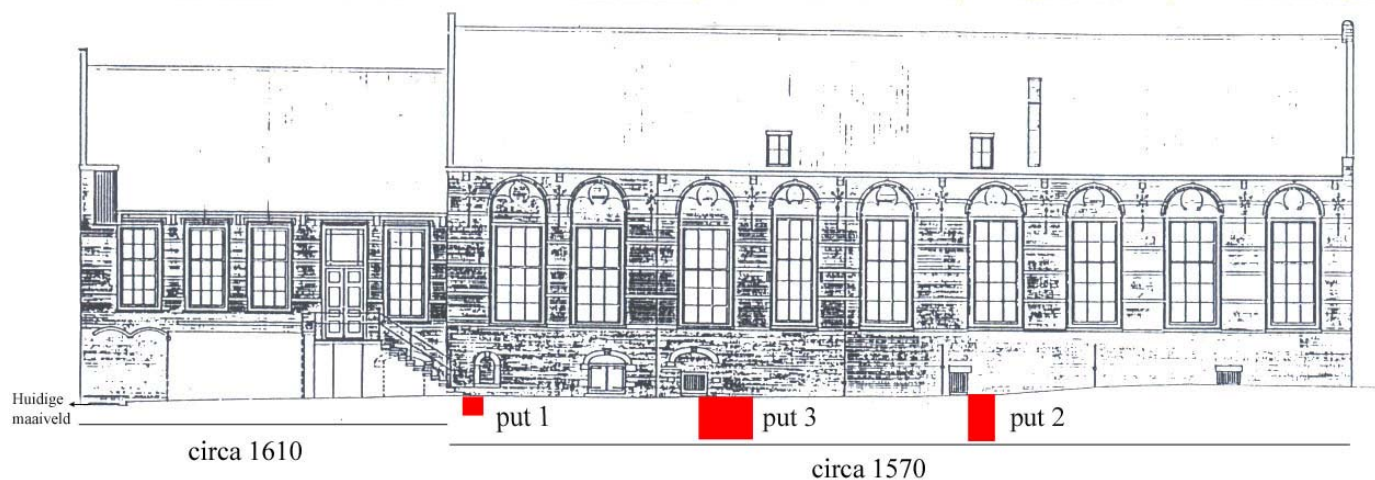

Afb. 1. De locatie van het plangebied 'Berckepoort' in Dordrecht (rode stip).

2.3 Resultaten van vooronderzoek

Historische gegevens

Het onderzoeksgebied bevindt zich in het oudste deel van de middeleeuwse stadskern van Dordrecht. Het huis De Berckepoort is gelegen direct achter de Voorstraat en langs de Nieuwstraat. Waarschijnlijk dateert de Voorstraat met bebouwing al uit de 11^e eeuw, waarbij de huizen gebouwd werden op de ophogingspakketten (dijk) gelegen langs de Voorstraatshaven. De Voorstraatshaven bestond waarschijnlijk deels uit de natuurlijke loop van het middeleeuwse riviertje de Thuredrith.¹ Vanuit de Voorstraat liep in zuidoostelijke richting de Kauwersinesteghe. Deze voorloper van de huidige Nieuwstraat wordt al in 1293 in historische bronnen genoemd.² Het oudste pand op de locatie dateert mogelijk uit de 14^e eeuw. Rond 1570 komt het pand in handen van de wijnkoper Matthijs Berck, waarnaar het huis genoemd is. Deze rijke handelaar laat het huis verbouwen waarbij het in grote lijnen de huidige vorm krijgt. Het huis bestaat aan de binnenplaatszijde uit twee delen, de Lange Hofvleugel, welke dateert uit circa 1570, en ten zuiden in het verlengde hiervan een huisblok dat dateert uit circa 1610.³ Oorspronkelijk was er in de Lange Hofvleugel een bordestrap met deur aanwezig ter hoogte van smalle ramen (Afb. 2). Deze is in 1874 afgebroken en deels hergebruikt als nieuwe bordestrap van de 17e-eeuwse aanbouw. Deze trap is nog steeds aanwezig (Afb. 2). Ten behoeve van deze nieuwe ingang is één van de oorspronkelijke ramen in dit deel omgebouwd tot deur.⁴

Afb. 2. De noordoostgevel van de Berckepoort met de verschillende bouwfases en de locaties van de drie proefputjes.

Op de geveltekening is te zien dat het maaiveld in noordelijke richting (rechts), naar de Voorstraat, oploopt (Afb. 2). Het is onduidelijk uit welke periode deze ophoging(en) dateren en of hierbij ook elementen van de Berckepoort onder de ophogingen zijn verdwenen. Het gaat hier mogelijk om delen van de 16^e-eeuwse poortjes/kelderingangen in de gevel, onder andere ter hoogte van put 3.

Tot 1783 is het pand als woonhuis in gebruik geweest en is vervolgens overgenomen door de gemeente Dordrecht. Gedurende de 18^e en 19^e eeuw is het pand voor veel verschillende doeleinden gebruikt. Zo zijn er onder andere een hulpkazerne, een bureau van de Militiecommissaris, het bureau van het Burgerlijk Armbestuur en een Franse school in gevestigd geweest.

¹ De Boer 2008

² Glaudemans en Van der Hoeve 1993, 4

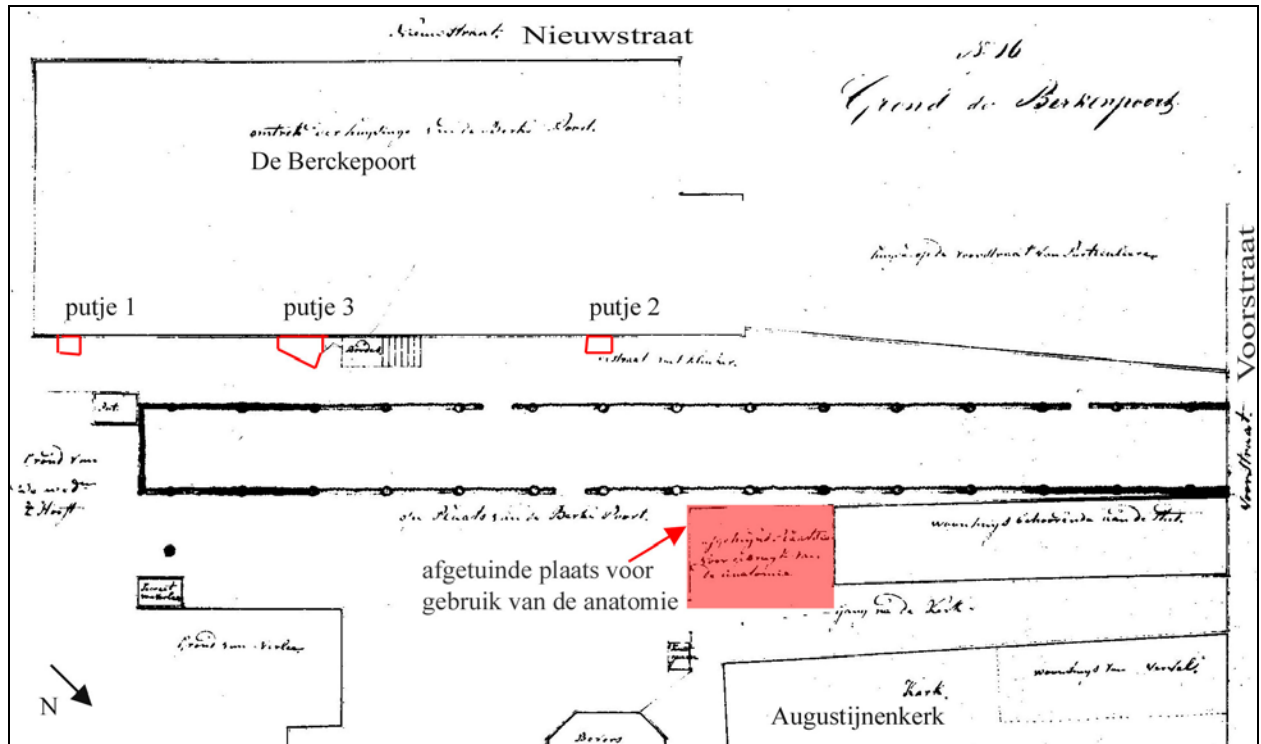
³ Glaudemans en Van der Hoeve 1993, 12

⁴ Glaudemans en Van der Hoeve 1993, 13, 36, 37

Ook is een deel van het pand gedurende het eind van de 18^e eeuw in gebruik geweest door het collegium Medikum (Bergmeijer 1927). Hier bevond zich het Theatrum Anatomicum, een locatie waar aankomende artsen op lijken oefenden.⁵

Mogelijk werden er ook openbare lijkschouwingen uitgevoerd, zoals dat bekend is voor de periode gedurende de 17^e eeuw.

Op een historische kaart uit circa 1800 staat aangegeven dat ook een deel van de tuin, tussen de Berckepoort en de Augustijnenkerk, in gebruik zou zijn door de "Anatomie" (Afb. 3). Er wordt echter niet vermeld voor welk doel het terrein gebruikt werd door de Anatomie.

Afb. 3. De locatie van de drie proefputjes (rood omlijnd) zijn bij benadering weergegeven op een pentekening uit circa 1800. Het rode vlak markeert de locatie die in gebruik was door de Anatomie (GPV G 1805, uit: Horsman 1983).

2.4 Archeologische verwachting en advies

De verwachting is dat er begraven elementen van het 16^e- en 17^e-eeuwse huis Berckepoort worden aangetroffen. Door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie is geadviseerd de te graven proefputjes archeologisch te begeleiden.

⁵ Koonings 1993, 7

3. Doel en vraagstellingen

Het doel van het veldwerk was het documenteren van eventueel aanwezige archeologische waarden die door de graafwerkzaamheden verstoord of vernietigd zouden worden. Hiervoor zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Zijn er archeologische waarden in het plangebied aanwezig? En zo ja, wat is de diepteligging, aard, datering, conservering en omvang van de aanwezige sporen?
2. Zijn de aanwezige archeologische sporen behoudeniswaardig?
3. Is de voorgenomen maaiveldverlaging een bedreiging voor de archeologische waarden in het plangebied?

4. Veldwerk

4.1 Methoden

Het veldonderzoek bestond uit het archeologisch begeleiden van het graven van de drie proefputjes. Het veldwerk heeft plaatsgevonden op 16 januari 2008. De werkzaamheden zijn verricht door de heren T.H.L. Hos, P. Sannen en J.A. Nipius (Bureau Monumentenzorg en Archeologie, gemeente Dordrecht).

Tegen de noordoostgevel van de Berckepoort zijn handmatig drie proefputjes gegraven (Afb. 1).

Put 1 is ter hoogte van de in 1874 verplaatste trap gegraven. De put was 0,50 x 0,50 m groot en had een diepte van 0,70 m - mv.

Put 2 lag 17,5 m ten noorden van put 1 was eveneens 0,50 x 0,50 m. Put 2 is gegraven tot een diepte van 1,20 m – mv.

Put 3 lag tussen put 1 en 2 in, ter hoogte van een oude poort in de zijgevel van de Berckepoort. Het doel van put 3 was om vast te stellen of de dorpel van de poort nog aanwezig was, en zo ja, op welke diepte. Put 3 was in eerste instantie 0,50 x 0,50 cm, maar nadat hierin menselijk botmateriaal is aangetroffen, is de put uitgebreid tot een afmeting van circa 2 x 1,75 m.

De aangetroffen archeologische waarden zijn gedocumenteerd door middel van een vlaktekening en een tekstuele beschrijving. Lithostratigrafische profielen van de putjes zijn gedocumenteerd door middel van een tekstuele beschrijving van de diepteligging en kenmerken van de bodempakketten. De locaties van de opgravingsputjes zijn in het veld ingemeten aan de hand van de aanwezige bebouwing. Voor het registreren van de veldgegevens is gebruik gemaakt van standaard formulieren van het Bureau Monumentenzorg en Archeologie. De hoogte van het maaiveld is bepaald aan de hand van het Actueel Hoogtebestand zoals dat bij de gemeente in FlexiGIS bekend is. De hoogte ter plaatse van de drie putjes is circa 3,30 m + NAP.

Het onderzoek is uitgevoerd volgens de meest recente wetenschappelijke inzichten, onder de opgravingsbevoegdheid van de gemeente Dordrecht. Het bevoegd gezag is de gemeente Dordrecht.

Tijdens het veldwerk is menselijk botmateriaal in anatomisch verband aangetroffen. Aangezien het botmateriaal er recent uitzag en sommige botten zaagsporen vertoonden, is tijdens het veldwerk besloten de politie te waarschuwen. Het veldwerk is vervolgens overgenomen door het Nederlands Forensisch Instituut (NFI) onder leiding van W.J. Groen (forensisch archeoloog) en R.R.R. Gerretsen (arts-forensisch antropoloog).

4.2 Onderzoeksresultaten

Allereerst zal de lithostratigrafie van het plangebied worden besproken, gevolgd door de archeologische aspecten.

4.2.1 Lithostratigrafie

Tijdens het veldwerk zijn twee antropogene ophogingspakketten aangetroffen.

Antropogeen pakket 1

Het diepst gelegen pakket bestond uit zandige klei met (baksteen)puin, dierlijk botmateriaal, glas, metaal en fragmenten van pijpvaardens pijpen en keramiek, waaronder faïence en steengoed (baardman). Het pakket is aangetroffen in put 1 en 3 en is aanwezig vanaf circa 0,40 m – mv (2,90 m + NAP) tot tenminste 1,20 m – mv (2,10 m + NAP, put 3). Antropogeen pakket 1 betreft een ophogingspakket dat op basis van de

pijpaarde en keramiek gedateerd kan worden in de periode tweede helft 17^e- 18^e eeuw.

Antropogeen pakket 2

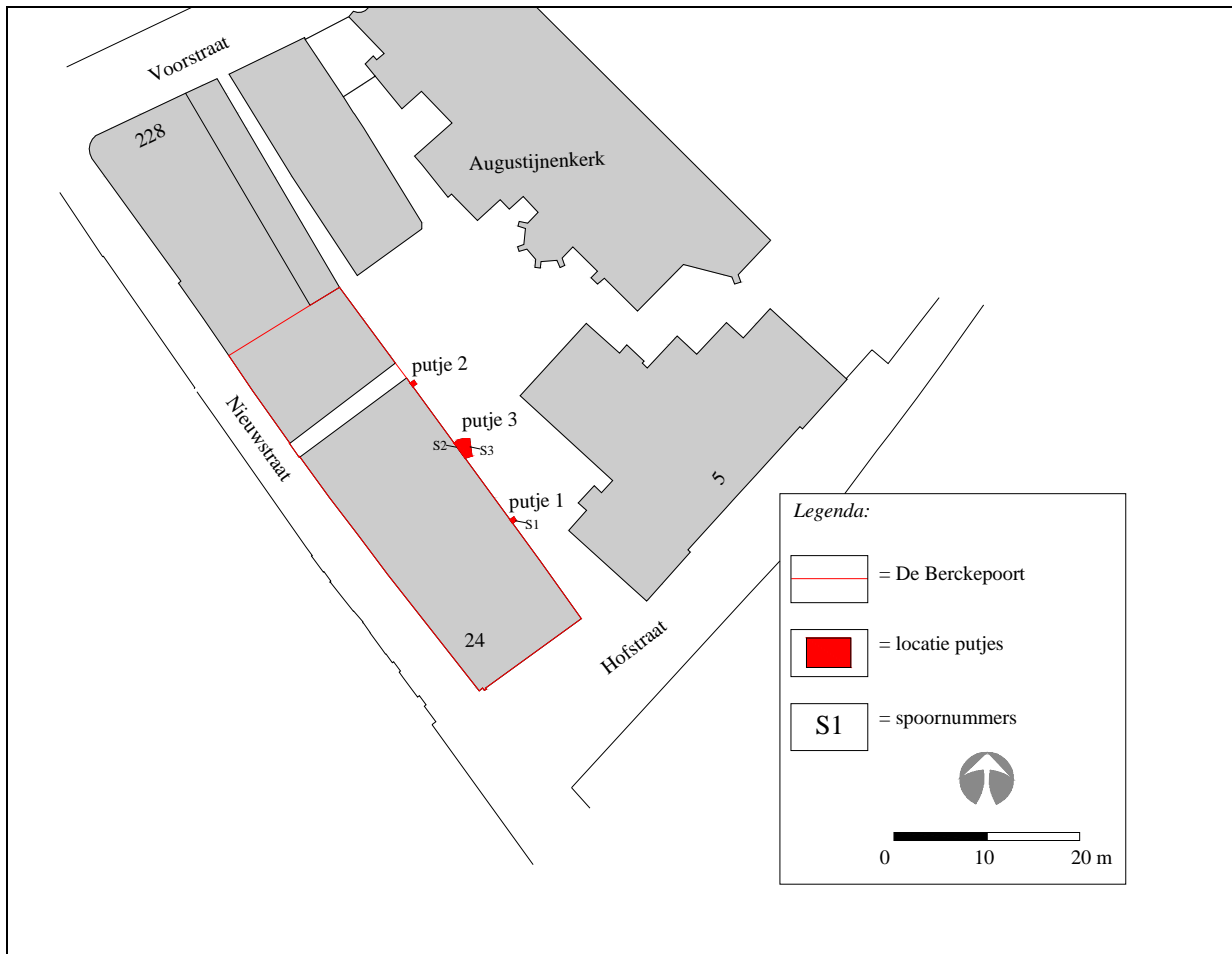
Direct op antropogeen pakket 1 was een laag scherp, geel bouwzand aanwezig. Het pakket is in alle putten aangetroffen en was in put 3 van antropogeen pakket 1 gescheiden door een donkergrijs dekzeil. In de putten 1 en 3 was het pakket aanwezig tot een diepte van 0,40 m – mv en in put 2 tot een diepte van tenminste 1,20 m – mv. Antropogeen pakket 2 betreft een recent ophogingspakket dat waarschijnlijk in 1997 is aangebracht toen het terrein is herbestraat (mondelinge mededeling J. de Korte, Ingenieursbureau Drechtsteden).

4.2.2 Archeologie

In de putjes zijn drie archeologische sporen aangetroffen. Het betreft een bakstenen straatje (S1), een natuurstenen dorpel (S2) en een locatie met menselijk botmateriaal (S3), (Afb. 4). In put 1 is op een diepte van 0,40 m – mv (2,90 m – NAP) een deel van een straatje aangetroffen dat bestond uit gele ijsselsteentjes met een formaat van 18 x 7,5 x 4 cm.

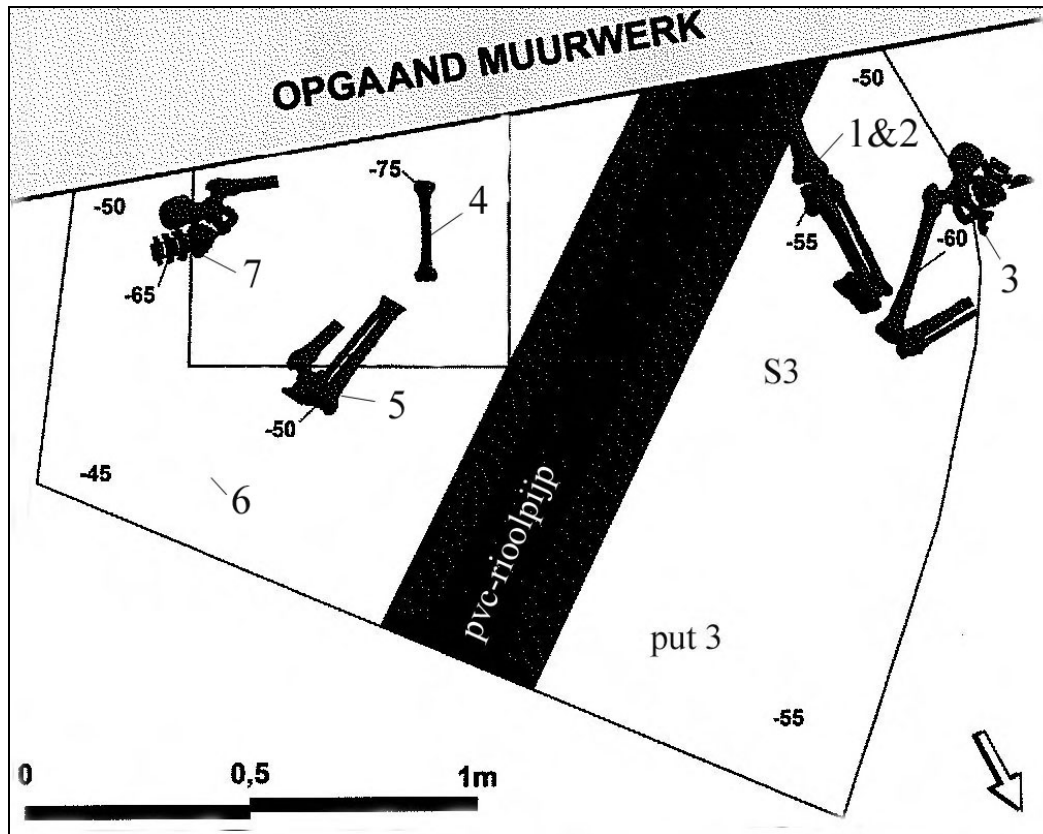
Het straatje is gelegd in de top van antropogeen pakket 1 en dit straatniveau vertegenwoordigt waarschijnlijk het loop- / maaiveldniveau vanaf circa de tweede helft van de 17e eeuw.

In put 3 is op een diepte van 0,40 m – mv een dorpel (S2) aanwezig. Het betreft een natuurstenen dorpel van 10 cm dik die behoort tot één van de kelderingangen in de noordoostgevel van de Berckepoort. De dorpel is, net als het straatje (S1), aanwezig in de top van antropogeen pakket 1. Mogelijk dateert deze kelderingang ook uit de tweede helft van de 17e eeuw. Een bijbehorend (be)straat-niveau is niet aangetroffen.

Afb. 4. De locaties van de drie putjes met daarin de aangetroffen grondsporen uit de 17^e en 18^e eeuw.

In put 3 zijn in de top van antropogeen pakket 1, tussen 0,40 m – mv en 0,90 m – mv, menselijke botresten aangetroffen (S3). Naast enkele 'losse' botten waren er voornamelijk anatomisch gearticuleerde skeletdelen aanwezig (Afb. 5). Hieronder bevonden zich bijvoorbeeld de in anatomisch verband liggende botten van een onderbeen en bekkendelen met onderbenen. Complete begraven individuen zijn niet aangetroffen en de aanwezige gearticuleerde clusters vertegenwoordigen voornamelijk de onderste extremiteiten van het menselijk lichaam (onderbenen en bekkens). De insnijdingen van de kuilen waarin de botten aanwezig waren zijn niet aangetroffen en ook resten van eventuele (houten) kisten waren niet aanwezig. Sommige botresten zijn beschadigd door, waarschijnlijk, de aanleg van een pvc-rioolpijp in recente tijden.

Afb. 5. Put 3 met spoor 3, een cluster menselijk botmateriaal, waaronder anatomisch gearticuleerde delen. De dieptes van de verschillende botten en het vlak zijn aangegeven in cm - mv. De zeven verschillende individuen zijn aangegeven met een cijfer.

In totaal zijn de skeletresten van tenminste zeven individuen aangetroffen, waarvan de kenmerken in afbeelding 6 zijn weergegeven. Botresten van de individuen 1 en 2 lagen door/op elkaar en zijn daarom als één individu weergegeven.

Individuen	Geslacht	Leeftijd	Pathologieën
1 en 2	-	> 15 jaar	<i>Calcaneal spurring</i>
3	Man	40 – 48 jaar	-
4	-	> 15 jaar	-
5	Vrouw	23 – 40 jaar	exostose
6	-	0 – 1 jaar	-
7	Man	48 – 55 jaar	avulsiefractuur

Afb. 6. Overzicht van het geslacht, de leeftijd en aandoeningen op het bot van de begraven individuen.

Geslacht en leeftijd

Onder de begraven personen bevinden zich twee mannelijke individuen en één vrouwelijk individu. Van drie individuen kan het geslacht niet worden vastgesteld omdat de botdelen op basis waarvan dit vastgesteld kan worden niet aanwezig waren. Van één individu kan het geslacht niet bepaald worden omdat het een kind betreft.

Van drie individuen kon alleen vastgesteld worden dat het personen ouder dan 15 jaar betrof. De botresten van drie andere individuen zijn van volwassen personen en de botresten van het laatste individu zijn van een kind tussen 0 en 1 jaar oud.

Pathologieën en postmortale beschadigingen

Op de botresten is een relatief groot aantal pathologische aandoeningen waargenomen. Op twee botten van de individuen 1 & 2 is verbening (*calcaneal spurring*) van de achillespees vastgesteld. Dit wordt ondermeer veroorzaakt door ontsteking van de achillespees door bijvoorbeeld (fysieke) stress en als bijkomend verschijnsel van DISH (*Diffuse Idiopathic Skeletal Hyperstosis*).

Op het linker dijbeen van individu 4 is een botgezwell (*exostose*) aanwezig. Bij individu 4 is een avulsiefractuur aan de vijfde lumbale wervel vastgesteld. Dit kan veroorzaakt worden door een (te) plotselinge fysieke belasting waardoor een randje van de wervel afbreekt waarna nieuwe botgroei plaatsvindt.

Ook op enkele losse botten zijn pathologieën vastgesteld. Het betreft een ellepijp met sporen van *perifere osteoarthrose*, wat veroorzaakt wordt door mechanische slijtage van het gewricht. Daarnaast is een heiligbeen gevonden met *sacrale scoliose*, wat mogelijk gerelateerd kan worden aan *rachitis* ofwel de Engelse ziekte. Dit is een aandoening van het skelet die ontstaat door een tekort aan kalk, vitamine D en zonlicht, waardoor botten minder stevig worden en krom kunnen groeien. Deze ziekte kwam, met name bij het armere deel van de bevolking, vrij algemeen voor door de slechte voeding en behuizing. Op diverse botdelen waren zaag- en snijsporen aanwezig. Deze zijn na de dood veroorzaakt. Het gaat voornamelijk om geheel doorgezaagde lange beenderen.

5. Conclusies en aanbevelingen

Op 16 januari 2008 zijn tijdens een karterend en waarderend veldonderzoek door middel van drie proefputjes archeologische waarden gedocumenteerd in het plangebied Hofkwartier - Berckepoort te Dordrecht.

Samenvatting, datering en interpretatie

Op het binnenterrein van het 16^e- en 17^e-eeuwse huis De Berckepoort zijn drie kleine proefputjes gegraven. De bodemopbouw, tot ten minste 1,20 m – mv, bestaat uit twee ophogingspakketten. Het oudste pakket is aanwezig vanaf 0,40 m – mv en kan gedateerd worden in de tweede helft van de 17^e - 18^e eeuw. In de top van dit pakket was een straatje van ijsselsteentjes aanwezig. Ook de dorpel van een dichtgezette kelderingang van de Berckepoort was op een diepte van 0,40 m – mv aanwezig. Waarschijnlijk vertegenwoordigt dit niveau het loop- / maaiveldniveau vanaf circa de tweede helft van de 17e eeuw. In één putje zijn delen van tenminste zeven menselijke lichamen aangetroffen in anatomisch verband. Deze delen van menselijke lichamen zijn hier begraven. Complete skeletten waren niet aanwezig en er zijn hoofdzakelijk botten van onderlichaam aangetroffen. Daarnaast zijn er op de diverse botten snij- en zaagsporen aanwezig. Deze kenmerken tonen aan dat we hier niet te maken hebben met 'gewone' begravingen, zoals op een kerkhof. Het bureauonderzoek levert een goede verklaring voor de aanwezigheid van de begraven menselijke resten. Gedurende het eind van de 18^e eeuw is een deel van de Berckepoort in gebruik geweest door het *collegium Medicum*. Op deze plek werd door aankomende artsen geoefend op lijken. Dit instituut was sinds 1634 als *Theatrum Anatomicum* gevestigd boven de IJzerwaag in de Wijnstraat. Deze snij- en ontleedkamer was opgericht door het stadsbestuur, die het ook financierde en een lector aanstelde. Tegen het einde van de 18^e eeuw werd de snijkamer verplaatst naar de Berckepoort. Het is aannemelijk dat de aangetroffen menselijke resten het 'afgedankte' lesmateriaal zijn van deze anatomische lessen. Uit het relatief hoge percentage aan ziekten en aandoeningen die op het bot zijn waargenomen, kan mogelijk worden opgemaakt dat de gebruikte lijken hierop geselecteerd zijn. Op kosten van de stad werden door de anatoom lijken betrokken uit, onder andere, het Gasthuis aan de Visstraat. Deze instelling heeft, vanaf de tweede helft van de 13^e eeuw tot 1877, als stadsziekenhuis gefunctioneerd.⁶ Waarschijnlijk werden hiervoor de lijken van familieloze armen, soldaten en daklozen gebruikt. In eerste instantie is het opmerkelijk dat de gebruikte menselijke resten niet op een begraafplaats zijn begraven. Mogelijk speelde het feit dat de locatie nagenoeg naast de Augustijnenkerk ligt hierin een rol. Het kan zijn dat de locatie, die op een historische kaart uit circa 1800 staat aangegeven als zijnde in gebruik door de 'Anatomie', in eerste instantie bedoeld was als begraaflocatie voor deze resten. De aangetroffen botten lagen echter buiten deze locatie, waaruit blijkt dat er ook op andere plaatsen lichaamsdelen begraven werden.

Conclusie en aanbeveling

Tijdens het onderzoek is gebleken dat er vanaf het maaiveld tot circa 0,40 m – mv een subrecent opgebracht zandpakket aanwezig is. Direct hieronder is het oude (postmiddeleeuwse) maaiveld aanwezig en zijn er sporen aangetroffen die dateren uit de Nieuwe Tijd, tenminste uit de periode vanaf de tweede helft 17^e eeuw. Ook is gebleken dat vanaf dit niveau menselijk skeletmateriaal op de binnenplaats van de Berckepoort aanwezig is, dat gedateerd kan worden in de 18^e eeuw. Voor het gehele binnenterrein kan worden aangenomen dat meer skeletmateriaal, en andere sporen daterende vanaf het midden van tenminste de 17^e eeuw, aanwezig zijn vanaf een diepte van 0,40 m – mv. Bij alle grondroerende werkzaamheden dient hiermee rekening te worden gehouden. De aanwezige archeologisch waarden zijn behoudenswaardig waardoor alle graafwerkzaamheden in het plangebied onderzoeksplichtig zijn.

⁶ Frijhoff, Nusteling en Spies 1998, 263, 266

Voor vragen over de conclusies in dit rapport dient contact opgenomen te worden met dhr. M.C. Dorst, senior archeoloog, Bureau Monumentenzorg en Archeologie (tel. 078-639 84 21).

Literatuur

Bergmeijer, J.A., 1927: *De Berckepoort. Jeugdtehuis der afdeling Dordrecht der Arbeiders Jeugd Centrale*. Opgang, driemaandelijks Jeugdtijdschrift voor Kunst, Wetenschap en Arbeidersbeweging. Zesde jaargang, nummer 4, December. Amsterdam.

Boer, G.H. de, 2008: *De Thure ontdekt! Een geologisch onderzoek naar de oorsprong van de Wijnhaven te Dordrecht; onderzoekslocatie Botermarkt/Wijnhaven*. RAAP-notitie 2646.

Frijhoff, W., Nusteling, H., en M. Spies, 1998 (eds): *Geschiedenis van Dordrecht 1572 tot 1813*. Stadsarchief Dordrecht, Hilversum Verloren.

Glaudeman, A.H.M. en J.A. van der Hoeve, 1993: *Berckepoort Dordrecht. Rapportage van de bouwhistorische opname van het pand 'de Berckepoort', Nieuwstraat 12-24 te Dordrecht, augustus 1993*. Amersfoort, 's-Hertogenbosch.

Horsman, P., 1983: *De Berckepoort*. Kwartaal & Tekens van Dordrecht. Gemeentelijke Archiefdienst Dordrecht, 89 jaargang no. 4, Dordrecht.

Koonings, J., 1993: *Historische gegevens van de Berckepoort en omgeving*. Grondig Bekeken. Verenigingsblad van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, afdeling Lek- en Merwestreek. 8^e jaargang no. 4, december 1993, Dordrecht.

Afkortingen

ARCHIS	Archeologisch Informatiesysteem van de RACM
BMZA	Bureau Monumentenzorg en Archeologie
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
mv	maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil